

TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

Mehmet DİKKAYA

Marmara Üniversitesi, O.Doğu ve İsl.Ülk.Enst. İktisat Atabilim Dalı Öğrencisi

ÖZET

1991'in sonlarından itibaren Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan Türk Devletleri olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri, kapalı ve sosyalist bir ekonomik sistemden çıkmış olmanın tedirginliği içerisinde dış dünyadan kendilerine modeller ve ortaklar aramaya başladılar. Bu konuda ilk akla gelen ülke, bölgeyle tarihsel ve kültürel pek çok açıdan ortak özellikleri bulunan Türkiye olmuştur. Fakat bu ülkelerle ilgili sağlam bir stratejik temele sahip olunmaması sebebiyle, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile başlayan ilişkiler duygusallıktan sıyrıldıktan sonra sağlam bir ekonomik temele oturtulamamıştır. Yakın zamanlarda büyük sermaye gruplarının bölgeye duydukları ilgide meydana gelen artış istisna tutulacak olursa, Türkiye'nin bu ülkelerdeki iktisadi temsilcileri küçük ve orta ölçekli işletmeler ile kültürel eğilim görevi yapan ve beşeri sermayenin yetiştirilmesinde önemli roller oynayan eğitim kurumları olmuştur. Tüm bunlar çerçevesinde dış ticaret açısından Azerbaycan dışında Türkiye'nin fazla bir etkinliğe sahip olmadığı, petrol arama gibi yoğun sermaye gerektiren faaliyetler dışındaki yatırım alanlarının pek çoğunda ise önemli bir avantaj yakaladığı söylenebilir. Çalışmada bu etkinlik alanlarında meydana gelen ilişkiler incelenmekte, petrol boru hatları etrafında gelişen politik çekişmeler ve Türkiye'nin bu çerçevede üstlenmesi gereken hayati vizyon üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler :

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri, Mal hareketleri,
Sermaye hareketleri, İhracat kalemleri, İthalât
kalemleri, Yatırım, İktisadi işbirliği

GİRİŞ

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan cumhuriyetlerde şimdilik siyasal planda görünmese de önemli ekonomik sorunların yaşandığı açıktır. Bunun sebebi, dağılma sonrasında oluşan uluslar arası iktisadî ilişkiler boşluğunun tam olarak doldurulamamasıdır. Bu ülkeler, önemli rezervlere ve potansiyele sahip olmalarına rağmen henüz ekonomik toparlanmanın sağlanamamış olması ve dış ticaret sektörünün belli bir olgunluğa erişmemiş olması, bu argümanın bir delili sayılabilir.

Bağımsızlıkların elde edildiği 90'lı yılların başında, gerek ekonomik yeniden yapılanma, gerekse piyasaların organizasyonu açısından Türkiye'ye önemli roller biçilmiştir. Türkiye-Türk Cumhuriyetleri arasındaki iktisadî işbirliği açısından en kayda değer gelişme, Türk firmalarının bu ülkelerde yapmış olduğu doğrudan yatırımlardır. Daha çok küçük ve orta ölçekli firmaların yönlendirdiği bu akım, büyük sermaye gurupları için de gerçekleştiği takdirde potansiyelin önemli oranda büyüyeceği söylenebilir.

Bu çalışmada, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki iktisadî işbirliğinin boyutları ve yapısı incelenecek, mal ve sermaye hareketleri açısından mevcut durum analiz edilecektir. Çalışmanın inceleyeceği bir diğer alan da tüm bu ülkelerin birbirleriyle olan iktisadî ilişkilerinin nasıl bir gelişme gösterdiği'dir.

MAL VE SERMAYE HAREKETLERİNİN YÖNÜ VE ÖZELLİKLERİ

İktisadi işbirliğini gösteren en önemli araçlardan birisi olan mal hareketlerinin yönü ve boyutlarının çok cılız kalması, yeni iktisadî ortak olan Türkiye ile ilişkilerin henüz önemli bir konuma gelemediğini göstermektedir. Bunun sebepleri olarak; yeni bağımsız cumhuriyetlerde yaşanan dönüşüm sancularına paralel olarak alım gücünün azalması ve Türkiye ekonomisinde son yıllarda yaşanan sorunlar sayılabilir. Bu çerçevede Türkiye'nin bu ülkelere yapmış olduğu mal ve sermaye

transferinin toplam içerisinde istenen ölçüde önemli bir yer tutmadığı söylenebilir.

Türk Cumhuriyetleri açısından da iktisadî işbirliğini geliştirici akımların henüz oluşmadığı görülmektedir. Bu ülkeler için, hâlâ en büyük dış ticaret ortağı Rusya Federasyonu ve komşu eski SSCB Cumhuriyetleri olmaya devam etmektedir. Yeni ticaret ortaklarının arasında ise AB Ülkeleri ve Çin gibi ülkelerin ilk sıralarda yer alması oldukça dikkat çekicidir. (Aras ve Dikkaya, 1996) Eski ticari ortaklarla olan iktisadî ilişkiler Uzak Doğu ve Rusya krizine kadar, azalan bir eğilimin işaretçisi olarak görünmesine rağmen, krizle birlikte, yeniden eski bağların güçlendiği görülmektedir.

Türkiye ve bu ülkeler arasındaki ticarete, özellikle ilk başlarda takasın önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Önemli döviz rezervlerine sahip olmayan bu ülkeler için, başlangıçta bir zorunluluk olan bu durum, daha sonra ekonomik daralma yaşanan zamanlarda yeniden başvurulmuş bir araç olmuştur.

Türkiye'den bu ülkelere gerçekleştirilen doğrudan yatırım alanları, çoğunlukla hafif sanayi, gıda sanayii ve tarıma dayalı sanayilerden oluşmaktadır. Yani bunlar, göreceli olarak üstünlüğe sahip olunan ve dış rekabete dayanabilecek alanlardır. Bu konuda Türkmenistan ve Özbekistan gibi, hammadde avantajına sahip ülkelere, özellikle tekstil alanında yapılan yatırımları belirtmek gerekir.

Şimdi Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan açısından, sayılan bu hususlar gerekli verilerin ışığı altında ülke bazında incelenebilir. İlk ele alınacak ülke, iktisadî, siyasi ve kültürel alanlarda Türk Cumhuriyetlerine model olma konusunda kendisine "öncülük" dahil pek çok rol biçilmiş olan Türkiye olacaktır.

TÜRKİYE

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle olan iktisadî ilişkilerinde, bu ülkelerin geçiş ekonomisi yaşıyor olmaları ve zengin hammadde kaynak-

larından asıl üretimin henüz tam olarak başlayamaması sebebiyle çok fazla yol aldığı söylenemez. Bu durum bu ülkelerle gerçekleşen dış ticaretin son beş yıllık durumu incelenerek aşağıdaki gibi de gösterilebilir.

Tablo 1. Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret Rakamları (milyon dolar)

	1993	1994	1995	1996	1997
İhracat	455.3	444.2	549.1	862.0	1,088.6
Toplamın %'si	3.0	2.5	2.5	3.7	4.1
İthalat	196.8	192.6	293.6	306.8	401.1
Toplamın %'si	0.7	0.8	0.8	0.7	0.8

Kaynak: Ekonomik Rapor 1998, İTO, s.80-82.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaret rakamlarına ait bu veriler, Türkiye'nin bu ülkelerle olan iktisadî ilişkileri açısından önemli ipuçları vermektedir. Bunların başında son beş yılda Türkiye'den bu ülkelere olan ihracat rakamlarının sürekli bir yükselme eğilimi gösterdiği görülmektedir. Örneğin 1997 ihracatı, bir önceki yıla göre %26.3 artış göstermiştir. İthalat rakamlarında sürekli bir artış olmasına rağmen toplam ithalat içerisindeki payının yaklaşık aynı oranlarda kalması, Türkiye'nin bu ülkelere karşı önemli oranda dış ticaret fazlası verdiğini göstermektedir. İncelenilen dönem içerisinde tüm BDT ülkelerine yapılan ihracatın da benzer şekilde artış göstermesi (1993'te %6.7'den 1997'de %13.4'e yükselerek) Türkiye'nin ihracat pazarlarındaki yeni yönelimlerin işaretçisi sayılabilir. İthalatta yaşanan durgunluk, bu ülkelere önümüzdeki yıllarda, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere hammadde akımı gerçekleştiği zaman değişecektir.

İhracat ve İthalatın Dağıldığı Sektörler

Türkiye'nin bu ülkelere yapmış olduğu ihracatın temel kalemleri şunlardır: (DPT, 1996)

- ✓ Tarım ve tarıma dayalı gıda sanayi ürünleri (bitkisel üretim, un, yağ, şeker vs.)
- ✓ Elektrikli ve elektriksiz makineler
- ✓ Tekstil ürünleri

- ✓ Dericilik sanayii ürünleri
- ✓ Petro-kimya ve diğer kimyasal ürünler (ilaç vs.)
- ✓ Metal eşya ve mobilyacılık ürünleri
- ✓ Ulaşım vasıtaları.

İhracatı belirleyen bu temel kalemler, aynı zamanda Türkiye'nin geleneksel ihracat maddeleridir. Türk Cumhuriyetlerinde temel gıda sanayii ve diğer tarıma dayalı sanayi alanları gelişeceği zamana kadar bu ülkeler bu çeşit ürünlerini büyük oranda Türkiye'den karşılamaya devam edeceklerdir.

Temel ithalât kalemleri ise şöyle sıralanabilir:

- ✓ Çırcırlama
- ✓ Hayvancılık ürünleri
- ✓ Demir-çelik ve diğer metal sanayi ürünleri
- ✓ Dokumacılık ürünleri
- ✓ Petro-kimya mamulleri.

İthalâtı oluşturan bu kalemlerin ana özelliği, bu ülkelerin geleneksel ürünleri olmasıdır. Yani bu mamüller, SSCB döneminde kurulan tarım ağırlıklı üretim yapısı ve bazı ağır sanayi mamullerinin uzantısı sayılabilir. Bu alanlarda yabancı yatırımların artmasına paralel olarak bir zaman sonra Türkiye bu ülkelere daha gelişmiş ürünler satın alabilecektir.

Türkiye'den Bölgeye Doğrudan Yatırım ve İktisadî İşbirliği Çabaları

1991'den sonra Azerbaycan ve Orta Asya'ya yönelik güçlü bir Türk müteşebbis akımı gerçekleşmiştir. Bu girişimcilerin, söz konusu ülkelerde yaptıkları işler ise, üretim bazında küçük ve orta çapta işler olmuş, inşaat, haberleşme gibi alt yapı işlerinde ise önemli çapta faaliyetler üstlenilmiştir. Bu çerçevede 1994'ün sonuna kadar Orta Asya ile 200 civarında anlaşma imzalanmış, bu bölgeye toplam 666 milyon dolar değerinde kredi verilmiştir. Bu rakam, insanî ve teknik yardımlarla birlikte 1.1 milyar doları bulmuştur. Yine bu döneme kadar Türkiye kökenli yaklaşık 400 şirket 3.4 milyar dolar değerinde iş üstlenmiştir. TC. petrol şirketi TPAO ile BOTAS bölgede petrol ve doğal gaz arama ve yeni boru hatlarının inşa edil-

mesi için çalışmalar yapmıştır. (Turkish Daily News, 30 Aralık 1994)

Türk Cumhuriyetlerine açılan krediler içinde Türk Eximbank kredileri en büyük öneme sahiptir ve 1998 ortalarında toplam kredi miktarı 714 milyon dolara ulaşmıştır. Bu durum Tablo 2'den daha açık olarak görülmektedir.

Tablo 2. Türk Cumhuriyetlerinde Kullanılan Türk Eximbank Kredileri(Milyon Dolar)

Ülkeler	1997'ye Kadar	Mayıs 1998	Genel Toplam
Azerbaycan	71.9	4.0	75.9
-Mal - Proje	59.6		59.6
	12.3		16.3
Kazakistan	210.8	2.4	213.2
-Mal - Proje	40.1		40.1
	170.7		173.1
Kırgızistan	48.0	-	48.0
Özbekistan	262.1	22.1	284.2
- Mal	124.6		124.6
- Proje	137.5		159.6
Türkmenistan	90.0	2.8	92.8
-Mal - Proje	75.0		75.0
	15.0		17.8
TOPLAM	628.8	313	714.1

Kaynak: Türk Eximbank Dökümanı, Haziran 1998; Aktaran, Emin Çankçı, "Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye'nin Rolü Bilgi, Sayı: 7, Güz 1998, s.4-

Eximbank'ın sağladığı proje kredileri başlıca üç alanda yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki turizm-müteahhitlik gibi hizmetler alanında ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede otel ve ticaret merkezleri inşa edilmesi, havaalanları restorasyonu, haberleşme sistemleri kurulması gibi faaliyetler göze çarpmaktadır. İkinci alan tüketim malları üretiminde kendini göstermektedir. Gıda, giyim ve elektrikli ev aletleri imalat sanayilerinde yatırımlar yapılmıştır. Sınai yatırımlar ise, son temel finansman alanını oluşturmaktadır. Örnek olarak,

bu fonlar Türkmenistan'da Türkmenbaşı Rafinerisinin modernizasyonunda, Özbekistan'da yün entegre tesisleri ve kamyon-kamyonet üretim tesisi inşasında kullanılmıştır. (Türk Cumhuriyetlerinde Ticaret-Yatırım Ortamı ve Mali Sektör, Devlet Bakanlığı, 1998)

Türk firmalarının bölgede etkin olarak faaliyet gösterdikleri alanların başında inşaat komplekslerinin inşa edilmesi gelmektedir. Türk müteahhitlerinin Türk Cumhuriyetlerinde üstlenmiş oldukları işlerin genel durumu aşağıda Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Türk Müteahhitlerinin Türk Cumhuriyetlerinde Üstlenmiş oldukları İşler

(Ekim 1997'ye kadar, milyon \$)

ÜLKELER	İş	Değeri Sayısı	Tamamlanmış	Bitmemiş
Azerbaycan	23	499.3	81.3	418.3
Kazakistan	45	824.2	512.8	311.4
Kırgızistan	3	83.8	36.0	47.8
Türkmenistan	51	577.9	404.6	173.3
Özbekistan	24	621.1	398.4	222.7
TOPLAM	146	2 606.3	1 433.1	1 173.2

Kaynak: Türk Mütahhitler Birliği ve Uluslararası Müteahhitler Birliği Verileri, Haziran 1998; Aktaran, Emin Çankçı, "Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye'nin Rolü" Bilgi, Sayı: 7, Güz 1998, s.5.

Toplam olarak 2.5 milyar doları aşan bu faaliyetler ilk olarak ikili ticaretin gelişmesinde aracılık etmiştir. Örneğin Özbekistan ve Türkmenistan'da faaliyet gösteren Türk inşaat firmaları yaptıkları işlerin karşılığı olarak pamuk alıp bunu Türkiye piyasasına ulaştırmışlardır. Bununla birlikte, bu faaliyetlerin, tekstil sektörünün bu ülkelerde gelişmesine paralel olarak azalma eğilimine girdiği söylenebilir.

İnşaat firmalarının faaliyetlerini gıda, tekstil ve petrokimya gibi alanlarda faaliyetleri yoğunlaşan küçük ve orta ölçekli işletmeler izlemektedir. Bölge ülkelerindeki yüzlerce Türk şirketi, bu gibi alanlarda yoğunlaşmakta ve bu ülkelerde temel sanayinin kurulmasına aracılık yapmaktadır. Pet-

rol, doğal gaz, altın üretimi ve otomotiv, elektronik gibi sanayi alanları dışında, Türk firmaları bu cumhuriyetlerde yatırım yapan ülkelerin başında gelmektedir. Aşağıda hangi ülkelerde hangi alanlarda doğrudan yatırım ve 'joint-venture' (ortak yatırımların) yoğunlaştığı belirtilecektir.

İktisadî işbirliği finansal alanda da ortaya çıkarak bölge ülkelerinde Türk devlet ve özel finansman kuruluşlarının yatırımları görülmüştür. Bankacılık alanındaki bu işbirliği aşağıdaki tabloda da görülmektedir.

Tablo 4. Türk Cumhuriyetlerinde Faaliyet Gösteren Türk Bankaları (1995'e kadar)

Kurulan Banka	Kur. Banka	Ülke	Sermayesi	(%)
Kazakistan Int. Bank	Emlak bank	Kazakistan	600 bin \$	-
Kazkommert-Ziraat Int.	Ziraat Bank.	Kazakistan	140 milyon Rb.	35
Uzbekistan-Turkish Bank	Ziraat Bank.	Özbekistan	1 milyon \$	50
Türkmen-Turkish Bank	Ziraat Bank.	Türkmenistan	1 milyon \$	50
Azerbajjan-Turkish Bank	Ziraat Bank.	Azerbaycan	496 bin \$	49.6

Kaynak: Milliyetçi Çizgi, 4 Ocak 1995, s. 7.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile olan ekonomik ilişkilerini etkileyen bir diğer alan, Avrupa ile tarihi ve güçlü bağlarla kurulmuş olan ticari ilişkileridir. Avrupa ülkeleri de ilk başlarda daha hissedilir biçimde Türkiye'nin bölgede yapacağı faaliyetlere büyük önem vermişlerdir. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile başlatmış olduğu gümrük birliği de göz önünde bulundurulursa Avrupa ülkeleri, O. Asya Cumhuriyetlerinin önemli rol atfettikleri Türkiye ile işbirliğine önem vermektedir. Bu çerçevede, bölgede Türklerin girişimci zekâsı, Chase Manhattan Bank, Coca Cola, Caterpillar, Siemens gibi şirketleri İstanbul'u, Orta Asya'daki işletmeleri için bir sıçrama tahtası ola-

rak seçmeye ikna etmiştir. (The Wall Street Journal, 1996)

Görülen bu şema, alfabetik sıralamayla söz konusu ülkelerle Türkiye arasında meydana gelen iktisadî ilişkiler, mal ve sermaye hareketleri ekseninde ayrıntılı olarak incelenebilir.

AZERBAYCAN

Mal Hareketleri

Azerbaycan, coğrafi yakınlığı ve diğerlerine göre daha yakından tanınması gibi sebeplerle Türk firmalarının uğrak ve yatırım alanı haline getirdikleri ilk ülkedir. Türk firmalarının bu ülkede yaptıkları yoğun yatırımlara rağmen ikili ticari ilişkiler henüz beklenen seviyeye ulaşmamıştır. Ama yine de Türk Cumhuriyetleri içerisinde dış ticaret ilişkisinin en yüksek oranı bulunduğu ülke Azerbaycan'dır. Bu ülkenin temel ihracat kalemlerini, petrol ürünleri, tekstil ve gıda sanayii mamulleri, temel ithalat kalemlerini de gıda, makine, metal ve kimya sanayii ürünleri oluşturmaktadır. (Azerbaijan 3rd quarter, EIU Country Report, 1998) Aşağıdaki tabloda bu ülkenin temel dış ticaret ortakları görülmektedir, İthalât açısından Türkiye'nin ilk sırayı alması dikkat çekmektedir.

Tablo 5. Azerbaycan Dış Ticaretinin Ülkeler Açısından Dağılımı (1997, %)

İhracat	Toplamın %'si	İthalat	Toplamın %'si
İran	24.3	Türkiye	22.6
Rusya	23.1	Rusya	19.1
Gürcistan	17.1	Ukrayna	10.8
Türkiye	5.3	İran	6.1
Ukrayna	4.1	BAE	5.3

Kaynak: Azerbaijan 3rd quarter 1998, EIU Country Report, s. 5.

Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatını hayvancılık ürünleri, çırçırılama, demir çelik ürünleri, dokuma ve petrokimya ürünleri oluşturmaktadır. İthalatını oluşturan temel kalemler ise; tarım ve

hayvancılık ürünleri, tarıma dayalı sanayi ürünleri, tekstil ürünleri, ağaç sanayii ürünleri, kimyasal ürünler, makine sanayii ürünleri ve taşımacılık araçları teşkil etmektedir. Taşımacılık alanında 1995 yılında Türk Mercedes Benz firması ile Azerbaycan arasında 70 milyon mark değerinde 350 otobüsün satışı ile ilgili anlaşma gerçekleşmiştir. (Turkish Daily News, 14 Haziran 1995) Dış ticaret akımını oluşturan ürünler göz önüne alındığında, iki ülke arasındaki işbirliğini daha da geliştirecek imkanların mevcut olduğu görülecektir.

Sermaye Hareketleri

Sermaye hareketlerine gelince, petrol dışı sermaye girişi açısından Türk sermayesi ilk sırada yer almaktadır. Ülkeye 1997'de 780 milyon doları petrol sektöründe olmak üzere 1.223 milyar dolar yabancı sermaye girişi olmuştur. Yabancı sermayenin sektörel dağılımı ise, inşaat (104.2 milyon \$), sanayi (91.6 milyon \$), hizmetler ve ticaret (74 milyon \$), ulaştırma ve haberleşme (21.2 milyon \$) ve diğer alanlardadır. Toplam yabancı sermaye içinde Türkiye, 129.6 milyon dolarla ilk sırada, ABD 97.5 milyon dolarla ikinci, İngiltere 47.2 milyon dolarla üçüncü durumdadır. (Azerbaycan Ülke Raporu, İGEME, 1998)

Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının 1996'ya kadar Azerbaycan'da yürütmekte olduğu faaliyetlerin toplamı ise, 253 milyon dolar seviyesindedir. Planlanan işlerin toplam değerinin de 1 milyar dolara yaklaşmakta olduğu tahmin edilmektedir. 1996'ya kadar bu ülkede 70 Türk firması faaliyet göstermekte olup, 22'si de temsilcilik bazında çalışmıştır. Türk firmalarının bu ülkedeki yatırım alanları, sanayi tesisleri inşası, sanayi yatırımları, kimya, petro-kimya, telekomünikasyon, ulaştırma, enerji sektörleri ve pazarlama, fırıncılık gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Bu arada Türk şirketlerinin konfeksiyon, inşaat malzemeleri, mutfak eşyaları, mobilya, ayakkabı ve sıhhi malzeme satışına yönelik olarak açtıkları mağazalar büyük rağbet görmektedir. Haziran 1995 itibariyle Türkiye'de faaliyet gösteren Azeri firmaların sayısı 20 olup, 58.6 milyar TL yabancı

sermaye niteliğinde yatırım gerçekleşmiştir.

Türkiye, Azerbaycan'da 1994'te imzalanan Asrın Anlaşması olarak nitelendirilen petrol üretim paylaşımı anlaşmasında da %6.75'lik bir paya sahiptir. 30 yıl süreyle 540 milyon ton petrol ve 90 milyar m3 doğal gazın işletilmesini içeren ve 11.5 milyar dolar yatırım maliyeti bulunan bu anlaşmada TPAO da faaliyet göstermektedir. TPAO, benzer şekilde 1996'da kabul edilen ve 120 milyon ton petrol ile 60 milyar m3 gaz üretilmesini içeren ve 3-4 milyar dolarlık yatırım maliyeti olan projede de %9'luk paya sahip bulunmaktadır. (Azerbaijan Investment Guide, United States-Azerbaijan Chamber of Commerce, Washington, 1997)

Türkiye, Azerbaycan ekonomisinin yeniden yapılanmasını bağımsızlığın ilk yıllarından beri desteklemiştir. Bu çerçevede 1993 Yılında, Türk Eximbank, Uluslararası Azerbaycan Bankası ile 50 milyon doları ihracatta kullanılmak, kalanı ise yatırım projelerinde değerlendirilmek üzere 250 milyon dolarlık kredi anlaşması imzalamıştır. (Turkish Probe, 27 Nisan 1993) Ziraat Bankası'nın Tablo 4'te gösterilen finansal faaliyetlerine Bayraktar Holding'in, 1 milyon 250 bin dolar sermayeli Bakobank'ın hisselerinin üçte birini satın alması ile devam edilmiştir. (Sabah, 12 Temmuz 1995) İnşaat, gıda, yayıncılık gibi pek çok alanda bu ülkede önemli yatırımlar gerçekleştiren bu yatırım gurubu daha sonra 1 milyon dolar sermayeli Bakobank'ın kurulması için faaliyete geçmiştir. (Zaman, 1 Şubat 1996) Aynı şekilde Bakü'de 110 milyon dolar değerinde ve %70 Türk sermayeli inşaat faaliyetleri de bu grup tarafından yapılmıştır. (Türkiye, 12 Temmuz 1995)

Azerbaycan'da telekomünikasyon şirketlerinin de önemli faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Bu alanda NETAŞ'ın gerçekleştirdiği 12 milyon dolarlık yatırım (Zaman, 19 Temmuz 1995) dışında TELETAŞ şirketi de önemli ihaleler üstlenmiştir. Azerbaycan Ulaştırma Bakanlığı ve Turkcell Ericson şirketi arasında imzalanan 50 milyon dolar sermayeli Azersell şirketi kurularak faaliyete geçmiştir. (Zaman, 31 Ocak 1996) Bunun dışında ticaret sektöründe Koç gurubuna

bağlı Ram Store tarafından Bakü'de kurulan dev süper market de 1996'da faaliyete geçmiştir. (Türkiye, 18 Şubat 1996)

Azerbaycan'ın diğer Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkileri ise dağılma sonrasında hemen hemen minimum düzeye inmiştir. Bunun sebepleri, ticarete konu olabilecek malların mevcut olmayışı, ticari mallarda da benzer bir üretim yapısına sahip olmaları ve yapılan ticarete ödemelerin döviz darlığı sebebiyle yapılamamasından doğan ikili problemlerdir. Özellikle Azerbaycan'ın O. Asya'dan nispeten uzak bir konumda olması bu ticari ilişkilerin gelişmesini daha da güçleştirmektedir. Ayrıca tüm eski Sovyet ülkelerinde görüldüğü gibi, bu ülke de yeni ticari ortaklar arama amacıyla olduğu için gözünü Türkiye ve Batı'ya çevirmiştir.

KAZAKİSTAN

Mal Hareketleri

Kazakistan, sahip olduğu geniş topraklar ve muazzam doğal kaynaklarıyla hem Türkiye, hem de diğer gelişmiş ülkeler için önemli bir yatırım alanı olmuştur. Kazakistan, dış ticaretinin büyük kısmını eski Sovyet ülkeleriyle, bu arada Rusya ile gerçekleştirmektedir. Buna paralel olarak dış ticareti içerisinde Türkiye'nin payı çok azdır. Diğer Türk Cumhuriyetleri içerisinde ise en fazla ticaret yaptığı ülke, Orta Asya'nın dinamik ve en büyük ekonomisine sahip olan Özbekistan'dır. Bu ülkenin gerçekleştirdiği doğrudan ticaret rakamları içerisinde çeşitli ülkelerin yeri Tablo 6'da görülmektedir.

Görüldüğü gibi Kazakistan'ın Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleriyle olan dış ticaret ilişkileri fazla gelişmemiştir. Bu ülke için de, dış ticaret dengesi Türkiye'nin lehine görünmektedir. Ülkenin Türkiye'ye olan ihracatını tarım ve hayvancılık ürünleri, petro-kimya ürünleri ve metal ve demir çelik ana sanayii ürünleri oluşturmaktadır. Bu ülkenin Türkiye'den gerçekleştirdiği ithalatı ise, bitkisel ve hayvanı yağ başta olmak üzere gıda ürünleri, tekstil ve ayakkabı ürünleri, kimyevi

Tablo 6. Kazakistan'ın Dış Ticaretinin Ülkeler Açısından Dağılımı (1996, %)

İhracat	%	İthalat	%
Eski SSCB	55.7	Eski SSCB	69.6
Rusya Ukrayna	44.5	Rusya Ukrayna	55.0
Özbekistan Diğer	3.4	Özbekistan Diğer	2.2
BDT Ülk.	3.3	BDT Ülk.	2.1
	4.6		10.3
Çin	7.4	Almanya	4.6
Hollanda	5.2	Türkiye	3.6
İngiltere	3.7	İngiltere	1.8
Almanya	2.9	ABD	1.6
Diğer AB Ülk.	6.1	Çin	0.8
Türkiye	1.0	Avusturya	0.5
ABD	0.8	Diğer AB Ülk.	6.1
Diğerleri	17.2	Diğerleri	11.5
Toplam	100.0	Toplam	100.0

Kaynak: Kazakistan, EIU Country Profile 1997-98, s.32

ürünler, makineler, metal eşya ve kara ulaşım araçlarından oluşmaktadır. Diğer Türk Cumhuriyetlerinden özellikle Kırgızistan ve Özbekistan'la daha çok sınır ticareti yapılmakta, Özbekistan'dan gaz ithalini içeren ticari ilişkiler giderek artmaktadır. (Kazakistan, EIU Country Profile 1997-98)

Tablo 7. Kazakistan'ın Türkiye ve Özbekistan'la Olan Dış Ticareti (milyon dolar)

İthalat	1996	1997	1997/1	1998/1
Türkiye	151.3	177.0	33.6	36.8
Özbekistan	89.3	65.6	11.5	19.1
Toplam İth.	4,261	4,257	815.3	934.8
İhracat				
Türkiye	51.7	102.2	24.6	36.8
Özbekistan	204.Z	148.4	38.2	31.6
Toplam İhr.	6,230	6,366	1,517	1,414

Kaynak: Kazakistan 4th quarter 1998, EIU Country Report, s. 40.

Tablo 7, Kazakistan'ın Türkiye'yle olan dış ticaretinin artmakta olduğunu göstermektedir. Bu

rakamların Türkiye'nin toplam ticaret rakamları içerisinde fazla bir oran teşkil etmediği açıktır. Özbekistan'la olan ticaret açısından ise bir daralmanın var olduğu söylenebilir. Bu, ülkelerin benzer sorunlar yaşamaları ve benzer ticari mallar üretmeleri sebebiyle ortaya çıkmaktadır.

Sermaye Hareketleri

Kazakistan, yabancı yatırımları özendirme noktasında almış olduğu cesur adımlar sebebiyle Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla yatırımın gerçekleştiği ülkedir. Öyle ki son yıllarda dev Rus ekonomisinden bile daha fazla yabancı yatırım çekmektedir. Bu büyük potansiyelden pay alan ülkelerin başında tabii ki Türkiye gelmektedir. Türk girişimcilerinin bu ülkede gerçekleştirdikleri yatırımın değeri 1996'ya kadar 1.6 milyar dolara ulaşmış, planlanan işlerin hacmi de 1.5 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Türk firmalarının Kazakistan'daki faaliyet alanları başta müteahhitlik hizmetleri olmak üzere, gıda, süt ürünleri, tuğla, bakır, demir-çelik, tekstil, dericilik ve petrol gibi geniş bir yelpazede meydana gelmektedir. Bu firmalar petrol boru hatlarının belli bölümlerinin inşasında ve bazı bölgelerde petrol arama çalışmalarında da önemli işler yapmaktadır. Türk Eximbank da, bu ülkeye 1998'e kadar toplam 213.2 milyon dolar değerinde mal ve proje kredisi tahsis etmiştir.

En başta belirtilmesi gereken inşaat kompleksleridir. Türk özel sektörü güçlü bir şekilde dış ilişkiler kurmaya yönelmiş ve bu inşaat faaliyetleri alanında daha fazla görülmüştür. Türkiye dünya piyasasındaki pastanın paylaşımında geç kaldığı için 1980'li yıllarda dünya pazarlarında inşaat faaliyetlerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. SSCB'deki Türk inşaat sermayesi 80'li yılların sonlarında gelişme trendine girmeye başlamış ve 90'lı yıllarda bu faaliyetler daha da hızlanmıştır. Bu firmalar birçok açıdan karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bunun sebepleri; O. Asya kriterlerine göre işin çok büyük ölçekli ve kaliteli olması, fiyatların nispi olarak düşük olması ve firmaların çeşitli ödeme şekillerine açık olmalarıdır. Mesela; Türk firması olan Berk, Kazakistan'da yapılacak yeni

Atırau havaalanının inşaatı ihalesini kazanmıştır. Bu şirket, Batılı firmaların bu iş için talep ettikleri 26-46 milyon \$'a karşılık 14 milyon \$'a razı olmuştur. (Interfax Business Report, Mart 1996) Benzer şekilde Entes inşaat şirketi 25 milyon dolar değerindeki bakır işlenecek fabrikayı Kazak yetkililere teslim etmeyi başarmıştır. (Turkish Daily News, 5 Kasım 1994) Türk firmaları ayrıca imalat, hafif sanayi ve gıda sanayii alanlarında etkili olmaktadır. Daha sonra otel-motel vs. turizm alanlarında faaliyet göstermektedirler. Kazakistan'da Türk işadamlarının yardımıyla makarna, süt, deri işleme fabrikalarının kurulması ve Ankara Otel'i'nin inşası gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede 1998'e kadar bu ülkede 200'den fazla Türk şirketi çeşitli alanlarda yatırımlarda bulunmuştur. Bunlara paralel olarak 319 joint-venture (ortak yatırım) ile Türk şirketleri ilk sırayı almaktadır. (Avrasya Dosyası Bülteni, TİKA, Ocak 1998/1)

Bu ülkedeki Türk firmalarından Etibank çinko, kurşun, bakır ve bor madenlerinin işletilmesiyle ilgili olarak Japon Mitsui ve başka bir Kazak firmasıyla birlikte faaliyetlere başlamıştır. (Türkiye, 18 Nisan 1995) Nihayet Türk işletmeleri, O. Asya'da Dünyanın en büyük firmaları ile ortaklık kurmakta, bu firmaların bölgeye gelmesine aracılık yapmaktadır. Mesela; Türk firmaları Siemens ile Kazakistan'da ortaklık kurarak elektrik üretim tesisi, Coca-Cola firması ile Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da plastik şişe üretimini gerçekleştirmişlerdir. Buna benzer ortaklıklarda dünyanın büyük firmaları işin teknik kısmını üstlenmektedir. Türk kesiminin ise işin diğer kısmını üstlenerek yaptığı bu işler uzun zamandır Türkiye'de de gözlenmektedir. Ankara ve İstanbul'da dünyanın en büyük firmalarının iribat büroları vardır.

Kazakistan'da Simtel A.Ş.'nin, 900 kişiye istihdam sağlayacak ve ilk etabı 37.5 milyon dolar değerindeki elektrikli ev aletleri üretilmesine yönelik yatırım için Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası'ndan (EBRD) 14 milyon dolar kredi temin etmesi de Türk firmalarının başarılarından birisi olmuştur. (Turkish Daily News, 30 Mayıs

1995) Yine Türk-Kazak ortak yatırımı olarak 600 bin dolar değerinde inşa edilen bir grossmarket Karanganda'da faaliyete geçmiştir.(Turkish Daily News 16 Ocak 1995)

Kazakistan'da gerçekleştirilen sanayi yatırımları için önemli bir destek olarak 1997 Yılı'nın başlarında, daha önce Türk devlet bankası olan Ziraat Bankası'nın bankacılık faaliyetlerine Türk özel sektörü tarafından açılan ilk özel banka da katılmıştır. Bu çerçevede kurulmuş olan Uluslararası Almatı Bankası, ülkede modern bankacılık hizmetleri, sigorta ve kiralama hizmetleri verecektir. (New Europe, 12-18 Ocak 1997)

Görüldüğü gibi Kazakistan Türk firmaları için verimli bir faaliyet alanı olarak görülmekte ve sermaye akışı gün geçtikçe hızlanmaktadır. Yatırımlar konusunda diğer uluslararası şirketlere aracılıkta bulunmaları ile bu ülkedeki fonksiyonları artmaktadır..

KIRGIZİSTAN

Mal Hareketleri

Kırgızistan, bölgede nispeten küçük ekonomisi ama başarılı liberal politikaları ile Türkiye ve diğer ülkeler için cazip bir ülkedir. Türkiye'yle olan dış ticaret rakamları çok küçük boyutlardadır. Öyle ki Türkiye dış ticaretin ülkelere dağılımı açısından sıralamaya bile girmemektedir. 1992 yılı için BDT dışındaki ülkelere yapılan ihracatın %2.4'ü, ithalatın ise %4.8'i Türkiye ile gerçekleşmiştir. (Kyrgyz Republic, EIU Country Profile 1994-95) Türkiye'ye ihracat 1992-95 arasında 5.5 milyon dolara yükselmişken yine aynı dönemde ithalat 1.8 milyon dolardan 38.2 milyon dolara çıkmıştır. Fakat bu ülkenin diğer Türk Cumhuriyetleri ile, özellikle Kazakistan ve Özbekistan'la olan ticari bağları daha kuvvetlidir. Bunun önemli bir sebebi, ülkenin zengin enerji kaynaklarının bulunmaması ve bu açıdan komşu Türk Cumhuriyetleriyle (bu arada Rusya) ticaret yapmak zorunda kalmasıdır. Tablo 8, ülkenin temel ticaret ortaklarını göstermektedir.

Tablo 8. Kırgızistan'ın Başlıca Ticari Ortakları (1995)

Ihracat(fob)	%	İthalat(cif)	%
Eski SSCB	65.8	Eski SSCB	67.7
Rusya	25.6	Rusya	21.9
Kazakistan	16.3	Kazakistan	21.5
Özbekistan	17.1	Özbekistan	17.3
Diğer BDT	6.8	Türkmenistan	3.6
Ülkeleri			
Çin	16.7	Almanya	3.6
İngiltere	6.7	ABD	3.7

Kaynak: Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, EIU Country Rprofile 1997-98, s. 18.

Görüldüğü gibi Kırgızistan'ın temel ticaret ortakları BDT ülkeleridir. Kırgızistan elektrik enerjisi dışında tam bir enerji ithalatçısıdır. Rusya, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'la olan ticari ilişkileri belirleyen temel faktör de budur. Örneğin bu çerçevede ülke 1995'te Özbekistan'dan alacağı 900 milyon m3 doğal gaz için Çek yapımı 10 adet L-39 savaş uçağı ve 42.7 milyon dolar ödeme teklifi yapmıştır. Takas şeklinde ortaya çıkan bu ilişkiler her iki ülkenin de dövizde olan ihtiyaçlarının önemli bir göstergesidir. (Turkish Daily News, 19 Ocak 1995) Bu ülke 1995'te BDT ülkelerine 41 milyon dolarlık elektrik satarak, toplam ithalatının %30'undan fazlasını teşkil eden enerji ürünleri için BDT ülkelerine 201 milyon dolar ödemiştir. BDT dışındaki ülkelere ithalat 1995'te bir önceki yıla göre %59 artarak 310 milyon dolara ulaşmıştır. Bu ithalatın %38'i makine, %40'ı gıda maddeleri ve %9'u tarımsal ürünlerden oluşmaktadır. (Kyrgyz Republic,Tajikistan, Turkmenistan, EIU Country Rprofile 1997-98)

Türkiye ile yapılan ticarete de gıda maddeleri, tekstil ürünleri ve makineler ilk sıraları almaktadır. İhraç ürünleri, yine hayvancılık mamulleri, çırçırılarım gibi ürünlerdir.

Sermaye Hareketleri

Türk Eximbank'in bu ülkeye tahsis etmiş olduğu 75 milyon dolar kredinin 20 milyonu mal, 5

milyonu proje kredisi olarak 25 milyon doları kullanılmıştır. Türk firmaları da daha bağımsızlığın ilk yılından itibaren bu ülkeye gidip değişik alanlarda faaliyet göstermeye başlamıştır. Ticaretin 1992'de 3.3 milyon dolardan 1993'te 21 milyon dolara yükselmesi ilk başlardaki ticari gelişimin hızını göstermektedir. 1995'e kadar Türk şirketleri bu ülkede 108 milyon dolar değerinde yatırımda bulunmuşlar ve bu rakam projelerle birlikte 200 milyon dolara ulaşmıştır. (Dinlemez; Zaman, 21 Ekim 1994) 1997'ye gelindiğinde Türk firmaları 250 milyon dolarlık iş hacmiyle bu ülkede bulunan yabancı firmaların %20'sini oluşturmuştur. Bunun yanında 200 milyon dolar maliyetinde altın arama faaliyetleri yapan ABD ve Kanada firmalarına aracılık da yapmaktadırlar. (Avrasya Dosyası Bülteni, TİKA, Temmuz 1997)

IMF tahminlerine göre, bu ülkeye gelen orta ve uzun dönemli sermaye akımı 1994'teki 108 milyon dolarlık seviyesinden, 1997'de 297 milyon dolara yükselmiştir. Uluslararası finans kuruluşlarından, büyük gelir beklenen Kumtor altın madeni için 135 milyon dolar kredi sağlanmıştır. Bunun için 45 milyon dolar olarak tahmin edilen borçlanmanın 23 milyon doları Almanya, Türkiye ve Japonya'dan sağlanmıştır.

Bu ülkede yoğunlaşan Türk firmalarının faaliyetleri, yine gıda sanayii, tarıma dayalı sanayi, madencilik gibi alanlarda ortaya çıkmıştır.

ÖZBEKİSTAN

Mal Hareketleri

Özbekistan, Orta Asya'nın en kalabalık ülkesi olması açısından baştan beri büyük ekonomik güçler için önemli bir pazar olarak görülmüştür. Bu ülkenin Türkiye'den yaptığı ithalat 1992'de 54 milyon dolardan 1993'te 213 milyon dolara yükselmiştir. 1994'te ise 64 milyon dolara düşmüştür. 1995'te bu rakam 139 milyon dolar olmuştur. İhracat rakamları ise aynı yıllar için 21, 31, 78 ve 62 milyon dolar olarak ortaya çıkmıştır. Özbekistan'ın Türkiye'den ithal ettiği mallar şeker, makineler, ulaşım araçları, kimyevi maddeler, tekstil ve deri ürünleri, plastik sanayi ürünleri ve

metal eşyalarda yoğunlaşırken ihracatını, çırçırılama, dokuma sanayi ürünleri, ana metal sanayi mamulleri ve hayvancılık ürünleri oluşturmaktadır.

Sermaye Hareketleri

Özbekistan, Türkiye'nin tahsis etmiş olduğu kredilerden en çok faydalanan ülke olmuştur. (Enginsoy, Turkish Daily News, 11 Temmuz 1995) Bu kapsamda 1996'ya kadar 125 milyon doları ticari, 125 milyon doları proje kredisi olmak üzere açılan kredinin büyük kısmı kullanılmıştır. Türk-Özbek İş Konseyi üyesi firmalar bu ülkede telekomünikasyon, müteahhitlik işleri, tekstil ve konfeksiyon, gıda, kimya, beyaz eşya ve mobilya, madencilik, otomotiv ve yan sanayii, makine imalat sanayii ve bankacılık alanında faaliyet göstermektedirler. Türk firmalarının en etkin olduğu alanlar tekstil ve konfeksiyon üretimi ile ilgilidir. Özbekistan'ın en büyük zenginlik kaynağı olan geniş alanlarda pamuk üretimi ile bu ülkede gerçekleştirilen projelerin ödemesi de gerçekleştirilmektedir. Orta Asya pamuğunun Türkiye'ye ihracatını, Türk inşaat şirketlerinin faaliyetleri daha da hızlandırmaktadır. Çünkü bu şirketler yaptıkları işlerin karşılığı olarak pamuk almaktadır. Ama bu durum geçici bir karakter taşımaktadır. Çünkü bu ülkelerde de tekstil sanayii gelişmekte olup zamanla pamuğun büyük bir kısmı iç piyasalarda işlenecektir.

Bunlardan bir Türk firması olan BESTAŞ'ın yardımıyla ihracat için halı üretim tesisleriyle ve Yazeks ve Kateks şirketlerinin katılımı ile bir tekstil kompleksi kurulmuştur. (Eonomika i Jizn Almatı, Haziran 1994) Türk Topkapı, bir Özbek şirketiyle birlikte maliyeti 44 milyon \$'ı bulan pamuk ipliği imalatı alanında ortaklık yapmıştır. Bu ülkedeki Türk firmaları, Türkiye'de kazandıkları ve dünya piyasalarında rahatça rekabet edebildikleri tekstil sektöründe birçok önemli girişime imza atmışlardır. Ayrıca Türk firmalarının faaliyetlerini destekleyecek şekilde ülkeye Türk devlet kredi bankası Eximbank'ın sermaye transferi sağlaması da önemli hususlardandır. Bu çerçevede, daha önce Özbekistan'a verilen kredilere ilaveten

1996'nın sonunda, gıda ve inşaat alanlarında kullanılmak üzere 125 milyon \$'lık kredi açılmıştır. Sonuçta Eylül 1997 itibarıyla Özbekistan'da faaliyet gösteren yabancı firmalar içerisinde 329 Rus şirketinden sonra 234 Türk şirketi ile Türk özel sektörü ikinci sırada yer almaktadır. (Avrasya Dosyası Bülteni, TİKA, Mayıs 1997/2)

Gıda sanayiinde de Türk firmalarının bu ülkedeki yatırımları göz doldurmaktadır. Bu çerçevede Yaşar Holding'e bağlı Pınar şirketi 40 milyon dolarlık bir yatırımı gerektiren ve %51'i bu guruba ait olan süt fabrikası kurmak için çalışmalar yapmıştır. (Hürriyet, 13 Mayıs 1995) Özbekistan'ın günlük üç bin ton şeker pancarı işleme kapasitesi olan ilk şeker fabrikasının inşasını da Türk firmalarından oluşan bir konsorsiyum olan Türk Şeker ve Yüksel İnşaat gerçekleştirmiştir. 100 milyon dolara mal olan bu projenin finansmanı için de 83 milyon doları Türk Eximbank, 25 milyon doları ABD tarafından sağlanan kaynaklar kullanılmıştır. (New Europe, 25-31 Kasım 1998)

Yaşar Holding'i takip eden bir diğer Holding ise buzdolabı üretimi konusunda yatırımlar gerçekleştirmek isteyen Koç Holding olmuştur. Türkiye'nin önde gelen beyaz eşya üreticisi olan Arçelik Özbek SINO şirketiyle ortak olarak gerçekleştirilecek projede 76.9 milyon dolar harcanarak buzdolabı üretimi yapılacaktır. SINO şirketinin mevcut buzdolabı fabrikasının Arçelik teknolojisiyle birleştirileceği ortak yatırımın 43.1 milyon dolarlık sermayesinin %51'i Koç gurubuna, %40'ı Özbeklere ve kalan %10 da uluslararası finans kuruluşlarına ait olacaktır. 2000 yılında ilk üretime geçmesi planlanan bu önemli proje tam kapasiteye ulaşması halinde yıllık 250 bin buzdolabı üretebilecek kapasitede olacaktır. (New Europe, 27 Eylül-3 Ekim 1998) Konya'dan giden işadamlarının yarı yarıya ortak olarak kurdukları ambalaj üretim tesisinin maliyeti ise 500 bin dolar olmuştur. (Zaman, 9 Ocak 1995) Bu ülkedeki bir diğer Türk-Özbek ortak yatırımı, Sankşavto adı altında yıllık 3 bin minibüs ve bin kamyonet üretimini planlayan yatırımdır. (New Europe, 7-13 Eylül 1997)

Görüldüğü gibi Özbekistan'daki Türk şirketlerinin faaliyetleri gittikçe genişlemektedir ve yatırım alanları çeşitlenmektedir. Enerji kaynaklarından gittikçe daha fazla üretim yapan ülkenin, buna paralel olarak artacak alım gücünün, geniş iç pazarla bütünleşmesi halinde bu ülkedeki Türk yatırımları için öneminin artacağı belirtilebilir. Fakat stratejik alanlarda yabancı yatırımların etkin olması konusunda aşırı ihtiyatlı bir tavır sergileyen ülkenin siyasileri bir süre daha olumsuz havayı devam ettirebilirler.

TÜRKMENİSTAN

Mal Hareketleri

Türkmenistan'ın Türkiye'ye olan ihracatı 1992'de 21 milyon dolardan, 1993'te 77 milyon dolara yükselmiş 1994'te de 65.5 milyon dolara gerilemiştir. 1995'te ise 112 milyon dolara yükselmiştir. İthalatı ise aynı yıllar için 7.5, 84, 84.1 ve 56 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu ticaretin bileşimlerine gelince, ihracat kalemlerini, hayvancılık ürünleri, çırçırılama, metal sanayi ve dokuma sanayi ürünleri, ithalatını da gıda sanayi ürünleri, tekstil ürünleri, ağaç ürünleri, deri sanayi ürünleri, kimyasal maddeler, makine sanayi ürünleri ve ulaşım araçları oluşturmaktadır. Bu ülkeden uzun vadede doğal gaz temini için de faaliyetler yapılmaktadır. Türkmenistan'ın temel ihraç ürünleri doğal gaz, petrol ürünleri ve pamuktan ibaret olduğu için Türkiye ile olan ticarete bu alanlarda bir yoğunlaşma ortaya çıkmaktadır. Orta Asya'nın diğer ülkelerinden özellikle Kırgızistan için de bu ülke doğal kaynakların ithali açısından önem taşımaktadır. Diğer Orta Asya ülkeleri için ise cazip ticari mal bileşenlerine sahip görünmemektedir.

Sermaye Hareketleri

Türk Eximbank, 1996'ya kadar Türkmenistan'a 75 milyon doları mal ve 16 milyon doları proje kredisi olmak üzere 91 milyon dolar kredi kullandırmıştır. Bu ülkedeki Türk firmaları Eximbank kredisi veya bedeli pamukla ödenecek şekil-

de büyük projeler üstlenmiştir. Bu ülkedeki işadamlarının hükümet nezdinde kazandıkları yerin bir göstergesi olarak Tekstil Bakan Yardımcılığı ve Eğitim Bakan Yardımcılığı görevlerine burada yatırımlar gerçekleştiren girişimcilerin atanması gösterilebilir. Türkmenistan da Özbekistan gibi, gerçekleşen yabancı yatırımları pamuk gibi mallarla ödemede bulunarak karşılamaktadır. Bu gelişme, tekstil alanında dünya ile büyük ölçüde rekabet edebilecek düzeye gelmiş olan Türkiye ve Türk firmaları tarafından olumlu karşılanarak hayata geçirilmiştir.

Türkmenistan'da Türk firmalarının iştirakiyle 62 girişime imza atılmış ve bunların toplam değeri 1996'nın sonlarında 807 milyon \$'a yaklaşmıştır. (Asia Ekonomika i Jizn, 10 Mart 1996; Reznikova, Mirovaya Ekonomika i Mejduna- rodnaya Otnaşenya, Ocak 1997'den) Diğer Orta Asya Cumhuriyetleri için geçerli olan eğilimler Türkmenistan için de geçerlidir. Örneğin Türkmenistan'da, yukarıda geçen sanayi dallarında benzer etkinliklerde bulunan bu firmalar sadece inşaat alanında 1996 sonunda 800 milyon \$'lık iş hacmine ulaşmayı başarmıştır. Toplam iş hacmi ise bu yıl içerisinde 2.5 milyar \$'a ulaşmıştır. Türkmenistan'da faaliyet gösteren yabancı şirketler içerisinde Türkiye kökenli şirketler 178 sayı ile ilk sırayı almaktadır. (Avrasya Dosyası Bülteni, TİKA, Kasım 1997/2)

Firmalar bazında gerçekleşen faaliyetlere, 80 milyon dolar değerinde İzmir Demir Çelik Sanayii tarafından kurulması planlanan yıllık 400 bin ton işleme kapasitesine sahip demir-çelik fabrikası örnek verilebilir. (Zaman, 1 Ekim 1994) Telekomünikasyon alanında da PTT'nin gerçekleştirdiği telefon santrallerine ilaveten telekomünikasyon firması SIMKO ile 100 milyon dolar değerinde telefon santralleri kurulması anlaşmasını yapmıştır. (Turkish Probe, 27 Nisan 1993)

Türkmenistan'da yatırım yapan yabancı sermaye içerisinde Türk firmaları ilk sırada gelmektedir ve son zamanlarda tekstil alanında yoğunlaşmaktadır. Son birkaç yıl içerisinde bu ülkedeki Türk firmaları aracılığıyla ülkenin tekstil ürünleri işleme potansiyeli genişlemektedir. Türkiye'de

de aynı alanda yatırımlar yapan bu firmalar belli bir potansiyele ulaştıktan sonra bu ülkeyi cazip bir yatırım alanı olarak görmektedir. Türkmenistan'ın bu konudaki teşvikleri de belirleyici olmaktadır. Hatta Türk Cumhuriyetleri içerisinde Türk firmaların faaliyetlerinin en çok hüsnu kabul gördüğü ve desteklendiği ülkenin Türkmenistan olduğu söylenebilir.

BORU HATLARI KONUSUNDA GELİŞEN İKTİSADİ İLİŞKİLER

Türk firmalarının bu ülkelere olan ilgisini çeken ve bölgede önemli yatırımlar gerçekleştirilmesine sebep olan en önemli alanlardan biri petrol ve gaz üretimi ile bu üretimin dünya pazarlarına ulaşmasını sağlayacak boru hatlarının inşasıdır. Bu konuda ülkelerin hedefleri öyle yüksektir ki, 2010 yılında sadece Kazakistan, 100 milyon tondan daha çok petrol üretimini hedeflemektedir. Türkmenistan ise, aynı yılda 80 milyon ton petrol ve 230 trilyon m³ doğal gaz üretimini planlamaktadır. (Interfax Oil and Gas Report, 17 Haziran 1994) Ayrıca, petrol ve gazın büyük kısmının dış piyasalara ulaştırılması planlanmaktadır. Bu konuda önemli gelişmelerden birisi Aralık 1998'de meydana gelmiştir. Bu tarihte Anglo-Türk konsorsiyumu olarak gerçekleştirilecek 185 km uzunluğundaki petrol boru hattının maliyeti 80 milyon dolar olarak belirlenmiştir. (New Europe, 6-12 Aralık 1998) Uzun zamandır çalışmaları yapılan Türkmenistan-İran-Türkiye doğal gaz hattının inşa edilmesi için Şubat 1999'da Türkmenistan ve Türkiye'nin birlikte kuracağı bir konsorsiyumun çalışmalarına başlayacağı belirtilmiştir. 2000 km uzunluğunda inşa edilecek bu hattın maliyeti 2.5 milyar dolar olarak tahmin edilmekte ve 2-3 yıl içerisinde tamamlanması beklenmektedir. (New Europe, 27 Aralık 1998-2 Ocak 1999)

SONUÇ

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile olan iktisadî ilişkileri genel olarak mal ve sermaye akımlarının nitelik ve niceliği açısından incelen-

diğinde, birinci tür akımın henüz yeterince olgunluğa erişemediği görülecektir. Bunun birkaç sebebi vardır: Her şeyden önce incelenmesi gereken bu ülkelerin geçiş döneminde bulunmaları sebebiyle, büyük gerileme yaşamış ekonomilerini kurtarabilmek için sadece cari ve öncelikli ihtiyaçlara yönelmiş olmalarıdır. Bu açıdan bu ülkeler Türkiye için iyi bir ihracat pazarı değillerdir. İlk başlarda ticari ilişkileri büyük oranda takaslı ticaretin oluşturmasından da bu görülebilir. Cari ihtiyaçların giderilmesi konusunda yine de Türkiye'nin önemli bir fonksiyon icra etmekte olduğu söylenebilir.

Mal akımlarını belirleyen ikinci husus, ticaret dengesinin genelde Türkiye lehinde belirmesinden de anlaşılacağı gibi, bu akımın Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu alanlarda ortaya çıkmasıdır. Örneğin son 15-20 yılda başta Arap ülkeleri olmak üzere dünyanın değişik yerlerinde büyük projeleri gerçekleştirerek uzmanlaşmış inşaat sektörü bölgeye ilk ve etkili anlamda giren sektör olmuştur. İnşaat firmalarının, bu ülkelere yapılan yapı sanayi ürünleri ihracatında önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu durum gelecekte ticarî ilişkilerin büyük bir potansiyele ulaşmasında etkili olacaktır. Bu konuda Türkiye'nin teknolojik yönü ağır basan malların ticaretinde etkili olamadığı ve üstünlüğü batılı ülkelere kattığı söylenebilir.

Sermaye akımları açısından iktisadî ilişkiler daha tatmin edici boyutlardadır. Çünkü, yüzlerce bakır alanda ve kısır kalmış sektörlerde yatırım imkanları mevcuttur. Bu çerçevede Türk firmaları gıda ve tekstil başta olmak üzere tarıma dayalı sanayi kollarında çok etkin görünmektedir. Yeni üretim tesislerinin inşaa edilmesini gerektiren bu yatırım alanları inşaat firmalarının faaliyetleriyle birleştiği zaman ortaya tam bir "Made in Turkey" imzalı manzara çıkmaktadır.

Türk firmalarının bu ülkeler açısından önemli bir özelliği de uluslar arası bir çok firma ile çok rahat işbirliği ve yatırım alanları oluşturabilecek ilişkilere girebilmeleridir. Bu konuda Coca-Cola firmasının faaliyetleri ve bazı konsorsiyumlar belirtilebilir.

İktisadî ilişkilerin Türkiye yönünü ilgilendiren ilginç bir gelişme de bir çok alanda daralma ve durgunluk yaşayan ekonominin bu ülkeleri sıçrama tahtası olarak kullanarak olası bir krize karşı direnebilmeleridir. Türk Cumhuriyetlerine olan mal ve sermaye akımının bu açıdan da değerlendirilmesi gerekmektedir.

İktisadî ilişkilerin geliştirilmesinde Türkiye Cumhuriyeti devletinin rolüne gelince, beklenen ama gerçekleşmeyen esas gelişme budur. Çünkü bu noktada büyük bir hayal kırıklığı yaşanmıştır. Bu devletlerle imzalanan yüzlerce anlaşma, ne yazık ki idarecilerin gereken ilgiyi göstermemesi sebebiyle kağıt üzerinde kalmıştır. Şayet ilk başlarda gözü kara girişimciler bu ülkelere akın ederek bir potansiyel oluşturmamış olsalardı, başta devlet ve 1997'lerde buralara yönelme ihtiyacı hissetmeye başlayan büyük holdingler için belki de bölge bir muamma olarak kalmaya devam edecekti. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bu küçük ve orta ölçekli işletmelere büyük bir minnet duygusu ile yaklaşmalıdır.

Bölgeyle iktisadî ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olarak belki de en başta söylenmesi gereken bir olgu da buralarda Türkiyeli gönüllü eğitim kurumları tarafından açılan ve sayıları 200'ü aşmış olan eğitim kurumlarıdır. Girişimcilik ruhu ve reel değerlerin tanıtılması yönleri başta olmak üzere bu kuruluşlar ülkeler için gelecekte en önemli zenginlik olacak olan beşeri sermayenin gelişimi için çalışmaktadır. Bu kuruluşlarda yetişen öğrencilerin son yıllarda önemli iktisadî organlarda görev almaya başlamaları bu konunun geleceği açısından önemli ipuçları verebilir. Yine Türkiye'ye bu ülkelere getirilen binlerce öğrenci de kendi ülkeleri açısından çok önemli görülmekte ve geleceğin idari kadroları gözüyle bakılmaktadır. Ayrıca son yıllarda devlet kesiminin desteğiyle özellikle Kazakistan ve Kırgızistan'da gerçekleştirilen yüksek öğretim projeleri de bu ülkelere yönelik umutların daha da yeşermesine aracılık yapmaktadır.

Türk Cumhuriyetlerinin kendi aralarındaki iktisadî ilişkileri ise, şayet Rusya faktörü dışına çı-

kılarak gelişme gösterilebilirse gelecek vaad edecektir. Çünkü, şimdilik BDT anlaşmaları çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılan ilişkilere karşı genel bir soğukluk hissedilmektedir. Bu kapsamda yapılan yüzlerce anlaşma metni de kağıt üzerinde kalmaktan ileriye gidememektedir. Ama yine de bölge ülkelerinin en önemli ticaret ortağı hâlâ Rusya'dır ve halkların ihtiyaçlarını orta noktada buluşturan önemli bir ortak geçmiş vardır. Fakat Rus firmalarının petrol ve doğal gaz gibi bir-iki alan dışında bölge ülkelerine yapılan yabancı yatırımlar içindeki payı çok azdır. Bu konuda en

şanslı görünen ülke ise dinamik özel sektörüyle Türkiye'dir. Şimdilik bu ülkelerin birbirleriyle yaptıkları ticareti yine cari ihtiyaçlar belirlemektedir. Enerji kaynaklarına olan ihtiyaç bunlardandır. Ekonomik yeniden yapılanma sürecinin göstereceği gelişmelere göre iktisadî ilişkiler de çeşitlenecektir.

Türkiye açısından bakılırsa kısaca, bölgede hem çok şey yapılmış, hem de yapılması gerekenlerin çoğu yapılmamıştır. Gelecekteki ilişkileri belirleyecek olanın da etrafı süslü açıklamalardan ziyade geliştirilen iktisadî bağlar olacağı açıktır.

KAYNAKLAR

- ARAS, Bülent; DİKKAYA, Mehmet; 1996, "Avrupa-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri", Yeni Forum.
- ASİA EKONOMİKA İ JİZN; 1996; Aktaran Aksana Reznikova, "Rosiya, Turtsiya İnan v Sentralnoy Azii" Mirovaya Ekonomika Mejdunarodniya Otnoşeniya, Ocak 1997.
- AZERBAIJAN INVESTMENT GUIDE; 1997 , United States-Azerbaijan Chamber of Commerce, Washington.
- DEVLET BAKANLIĞI; 1998. TÜRK CUMHURİYETLERİNDE TİCARET-YATIRIM ORTAMI VE MALİ SEKTÖR, Ankara.
- DPT, 1996. Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri Ülke Profilleri ve Türkiye ile İlişkiler,
- DİNLEMEZ, Hüseyin; 1994 "Türk-Kırgız İlişkileri", Zaman.
- EIU Country Report, AZERBAIJAN 3rd quarter,
- ENGİNSOY, Ümit; 1995 "Turkey extends another \$100 million loan to Uzbekistan" Turkish Daily News.
- EKONOMİKA İ JİZN;1994, (Almatı).
- EIU Country Profile 1997-98 Kazakhstan, Kyrgyz Republic,
- EIU Country Profile 1994-95 Kyrgyz Republic.Tajikistan,
- EIU Country Profile 1997-98. Turkmenistan,
- HÜRRİYET, 13 Mayıs 1995.
- İGEME; 1998. AZERBAYCAN ÜLKE RAPORU,
- INTERFAX BUSINESS REPORT, No:54, Mart 1996.
- INTERFAX OIL AND GAS REPORT No:24, 17 Haziran 1994.
- NEW EUROPE; 7-13 Eylül 1997, s. 39.
- NEW EUROPE;12-18 Ocak 1997, s.40.
- NEW EUROPE; 25-31 Kasım 1998, s. 39.
- NEW EUROPE; 27 Aralık 1998-2 Ocak 1999.
- NEW EUROPE; 27 Eylül-3 Ekim 1998.
- NEW EUROPE; 6-12 Aralık 1998.
- PANNİER, Bruce - RUTLAND, Peter, 1996; "Central Asia's Uneasy Partnership With Russia", Transition, 15 Aralık 1996.
- SABAH; 12 Temmuz 1995.
- THE WALL STREET JOURNAL; 17 Haziran 1996, (Milliyet'in Eki).
- TİKA; 1997 , AVRASYA DOSYASI BÜLTENİ, Türkmenistan Özel Sayısı.
- TİKA; 1997, AVRASYA DOSYASI BÜLTENİ,
- TİKA; 1998, AVRASYA DOSYASI BÜLTENİ, Kazakistan Özel Sayısı.
- TİKA;1997, AVRASYA DOSYASI BÜLTENİ, Kırgızistan Özel Sayısı.
- TURKISH DAİLY NEWS;16 Ocak 1995.
- TURKISH DAİLY NEWS; 14 Haziran 1995.
- TURKISH DAILY NEWS; 19 Ocak 1995.
- TURKISH DAİLY NEWS; 30 Aralık 1994.
- TURKISH DAİLY NEWS; 30 Mayıs 1995.
- TURKISH DAİLY NEWS;5 Kasım 1994.
- TURKISH PROBE; 27 Nisan 1993.
- TURKISH PROBE; 27 Nisan 1993.
- TÜRKiYE; 12 Temmuz 1995.
- TÜRKiYE; 18 Nisan 1995
- TÜRKiYE; 18 Şubat 1996.
- ZAMAN; 1 Ekim 1994-
- ZAMAN; 1 Şubat 1996.
- ZAMAN; 19 Temmuz 1995.
- ZAMAN; 31 Ocak 1996. ZAMAN; 9 Ocak 1995.

**ECONOMIC RELATIONS BETWEEN TURKEY AND
OTHER TURKISH REPUBLICS**

Mehmet DİKKAYA

Marmara University, Research Assistant

ABSTRACT

Turkish states, like Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyz, Turkmenistan and Uzbekistan Republics, which won their independence from former Soviet Union started to look for the models and partners from outer world worrying that they came from a closed and socialist economic system. The first country, in this case, was Turkey, which had a lot of same historical and cultural characteristics. After the relations starting between Turkey and Azerbaijan, and Central Asian Turkic Republics escaped from strains of sentimentality and being emotional, couldn't establish strong economic fundamentals. The reason for that was not to have a strong strategic background and foundation. If the increase at the interests of the big capital groups in the region is excepted, the representatives of Turkey in these countries are small and middle scaled businesses and firms and educational institutions doing cultural representatives of cultural relations and having an important role in bringing up human capital. In these circumstances Turkey did not have an effect on foreign trade except Azerbaijan. In addition it can be said that Turkey has an important opportunity in investing areas except oil exploitation which requires large sums of capital. In this work, relations in these activities have been studied and numerous thoughts were given on important vision of Turkey at this field and in the problem of political discussions around oil pipelines.

Key Words :

Turkey, Turkic Republics, Goods Movements, Capital Movements, Export Goods, Import Goods, Investment, Economic Co-operation.

Экономические Связи Турции с Тюркскими Республиками

Мехмет Диккая

Докторант Университета Мармара

РЕЗЮМЕ

Азербайджан, Казахстан, Кыргызстан, Туркменистан и Узбекистан получили независимость в 1991 году после распада Советского Союза. Эти тюркские государства, разочаровавшись в социалистических закрытых экономических системах, начали искать для себя новые модели и партнеров из внешнего мира. На эту тему в голову сразу пришла Турция, с которой имеется много общего с точки зрения истории и культуры. Однако, из-за недостатка стратегического базиса, начавшиеся связи, носящие в основном эмоциональный характер, не имели под собой крепкого экономического основания. Если не считать растущий в последнее время интерес крупных бизнесменов к региону, экономическими представителями Турции в этих странах стали мелкие и средние предприятия, а также образовательные учреждения, исполняющие должность культурного посла. В этих рамках Турция преуспела только во внешней торговле с Азербайджаном. А в отношении стран Средней Азии, Турция активна в тех сферах, которые не требуют больших капиталовложений. В статье анализируются вышеуказанные отношения, а также политические ссоры вокруг нефтепроводных линий. Автор подчеркивает жизненную роль Турции, которую она должна сыграть в этих событиях.

Слова-ключи :

Турция, Тюркские Республики, Капитал, Движение
Товара и Капитала, Виды Импорта и Экспорта,
Экономическое Сотрудничество

